

E08
Policy Brief

—
*Treball essencial: precarietat
i polítiques públiques*

CURES REJUVENILS

ÍNDEX

1.	Introducció	05
2.	Essencialitat, valor i gènere: una perspectiva teòrica del treball essencial	06
2.1.	<i>El treball reproductiu a la teoria econòmica</i>	07
2.2.	<i>Les condicions del treball reproductiu mercantilitzat</i>	09
2.3.	<i>Relacions industrials i salaris a les ocupacions essencials</i>	10
3.	Essencials, però precàries: condicions laborals de les feines de cures	12
4.	Polítiques públiques per a millorar les condicions i el valor del treball essencial	16
4.1.	<i>Augment del salari mínim</i>	17
4.2.	<i>Condicionalitat social i més contractació pública al sector de les cures</i>	18
4.3.	<i>Convenis col·lectius</i>	19
4.4.	<i>Reformes de la Seguretat Social</i>	20
5.	Conclusions	21
	Referències	24

RESUM

Aquest informe inaugura la sèrie “Treball essencial i de cures: Precarietat i solucions”. En aquest cicle estudiem tres casos que exemplifiquen la contradicció entre essencialitat i valor social: el treball al camp, el treball domèstic no pagat i les feines de cura remunerades. En aquest primer estudi, proposem una reflexió teòrica sobre com la noció de ‘treball essencial’ justifica revisar el valor i les condicions laborals de moltes activitats que, tot i ser irremplaçables, estan precaritzades i invisibilitzades. La reproducció social i econòmica es recolza en el treball de cures fet majoritàriament per dones de manera gratuïta en el sí de les llars, i en feines amb molt baixa remuneració i pèssimes condicions laborals, on dones i migrants també en són protagonistes. En segon lloc, aquest informe se centra en estudiar les condicions del treball de cures remunerat. En la tercera part, suggerim quatre polítiques públiques per a combatre la precarietat i la pobresa d’aquestes ocupacions. Proposem una pujada del salari mínim, la millora de les condicions laborals des de l’administració pública, estendre l’aplicació dels convenis col·lectius a aquestes feines i solucionar les discriminacions de les ocupacions feminitzades a la seguretat social.

1. INTRODUCCIÓ

Davant de l’emergència originada per la Covid-19, de sobte la normalitat es va veure alterada a tot el món. A través de l’estat d’alarma iniciat el 14 de març de 2020, els govern van decretar el confinament domiciliari i la paralització de les activitats econòmiques, excepte d’aquelles considerades “essencials” (BOE 87, 2020). Com a resultat, un gran gruix de persones va abandonar les seves activitats laborals remunerades; totes aquelles que no van poder fer-se de forma telemàtica i que no eren essencials. L’adjectiu “essencial” es va atorgar a aquelles feines mercantilitzades per les quals quedava justificat el desplaçament del personal treballador i l’exposició a un major risc de contagi i malaltia, ja que són feines que s’ocupen de necessitats individuals i col·lectives irremplaçables. La llista d’activitats essencials va variar segons el país, cosa que indica que la definició de treball essencial és contextual i política (Stevano et al. 2020). Malgrat això, molt sovint a la llistes de feines essencials hi trobem activitats infravalorades i amb remuneracions baixes, com ara el treball domèstic, agrari, les cures a les residències de gent gran, la neteja, la feina als supermercats.... Com a resultat, la pandèmia va fer que la societat s’adonés de la dependència que tenim en feines que, o bé es pressuposen donades sense remuneració, o bé pateixen de baixa valoració social i econòmica. Això ens dona l’oportunitat de visibilitzar i (re)valorar les feines que s’ocupen de les necessitats biològiques i afectives.

A Espai 08, volem aprofitar aquesta oportunitat per a posar en relleu la contradicció entre l’essencialitat d’algunes feines i el valor que se’ls dona des del sistema social i econòmic. Aquesta contradicció pren dues formes. D’una banda, la reproducció de les persones i del nostre sistema econòmic es recolza en un seguit de feines realitzades de forma invisible i sense remuneració a la llar, fetes desproporcionadament per les dones. Així, la llista oficial d’activitats essencials no és suficient per a definir el treball essencial, ja que parteix d’un biaix productivista. D’altra banda, moltes feines essencials remunerades pateixen menysvaloració social, baixos salaris i pèssimes condicions laborals. La sèrie de tres informes que comencem aquí és un crit a valorar el treball essencial. Mitjançant tres estudis de cas, tenim el propòsit de visibilitzar les condicions i els actors protagonistes d’activitats que són essencials, però estan menysvalorades. A més, volem proposar solucions per aquesta contradicció.

Aquest informe està dividit en tres seccions. La primera serveix de marc conceptual i justifica aquest cicle d’informes. Hi definim el concepte del treball essencial a partir de l’economia feminista i el contraposem a les teories del valor del treball de l’economia clàssica. També triem tres casos en què existeix una contradicció evident entre el rol social del treball i les seves condicions i reconeixement. La segona part d’aquest informe, i els altres dos informes de la sèrie, analitzen cadascun d’aquests casos. Aquí ens centrem en les condicions laborals dels treballs de cures remunerats. Les feines de cures

reben, en general, salaris relativament més baixos que els de la resta d'ocupacions (Barron, 2013). Durant la pandèmia, les ocupacions essencials de cures van rebre un salari menor que altres ocupacions essencials (Folbre i Smith, 2021). Això es pot deure a una menor presència sindical (Walke, 2021) o a la devaluació social general de les tasques de cures (England, 1992). A la tercera secció, proposem quatre polítiques públiques per a millorar les condicions salarials d'aquestes feines: augmentar el salari mínim, condicionar les externalitzacions i expandir el sector públic, millorar la capacitat de negociació col·lectiva i solucionar les discriminacions presents en matèria de Seguretat Social. Els altres dos informes porten com a títol "Cures no remunerades" i "Ocupació agrícola"¹.

2. ESSENCIALITAT, VALOR I GÈNERE: UNA PERSPECTIVA TEÒRICA DEL TREBALL ESSENCIAL

En l'esclat de la pandèmia el govern es va veure obligat a distingir entre activitats essencials i no essencials. Prèviament a aquest esdeveniment, els precedents per tractar de definir quines són les feines essencials i irremplaçables es relacionen amb vagues, desastres naturals o guerres, però no existeix una discussió teòrica sobre el concepte. Stevano et al. (2020) van comparar les llistes d'activitats essencials durant la pandèmia a múltiples països del món i van trobar que la llista era llarga i variable, incloent-hi transport, serveis financers, salut, comunicacions, energia, seguretat, administració pública, serveis judicials i penitenciaris... Això indica que els governs van tenir una relativa discrecionalitat a l'hora de traçar la línia entre essencial i no essencial, i que l'estructura productiva del país va afectar aquesta decisió.

Per definir un enfoc teòric del treball essencial, l'economia feminista resulta més útil que la clàssica o la marxista. L'apropament de les teories econòmiques clàssiques i neoclàssiques al treball se centra en el càlcul del seu 'valor', però no discuteixen la seva 'necessitat'. L'economia feminista parteix del concepte de 'treball reproductiu' de Marx per a posar al centre les feines responsables de la 'reproducció social' (Dalla Costa i James, 1972). La reproducció social és el procés pel qual una estructura social es perpetua a través del temps (Bhattacharya, 2017). Així, seguint aquestes autores proposem que el treball essencial estigui format pel seguit d'activitats que assegurin la reproducció de la societat. És a dir, les feines irremplaçables que proporcionen les

condicions materials que assegurin la continuïtat de les vides humanes i dels seus sistemes econòmics i socials. Malgrat que hi ha espai per a discutir quines activitats entren o no dins d'aquesta definició, triem tres casos de tasques que sens dubte formen part del treball essencial: el treball de cures remunerat i no remunerat, fet majoritàriament per dones, i el treball agrari, fet desproporcionadament per persones migrades.

D'una banda, aquesta definició de treball essencial contradiu la definició de treball de la teoria econòmica clàssica, neoclàssica i marxista, que no consideren les tasques domèstiques i de cures com a treball. D'altra banda, problematitza les teories del valor del treball segons aquestes perspectives econòmiques. Mentre que una perspectiva clàssica o marxista omet el paper del treball de cures en la producció de valor, la teoria neoclàssica entén que el preu del treball es determina per mitjà d'un procés de demanda i oferta. L'actual estructura salarial del mercat laboral i la seva evolució històrica mostra que el preu del treball també està influenciat per la forma en què s'organitza socialment i per les relacions de poder entre els diferents actors que participen en el procés productiu. L'existència de col·lectius vulnerables, la segregació i segmentació del mercat laboral en funció d'eixos com l'estatus de ciutadania o el gènere, i el context legal i polític expliquen en part les condicions i salaris dels treballs de cures mercantilitzats i de l'agrícola, entre altres.

2.1. EL TREBALL REPRODUCTIU A LA TEORIA ECONÒMICA

Tant l'economia clàssica com la crítica marxista omet el paper del treball de cures en la generació de béns i serveis d'utilitat. La principal preocupació dels economistes clàssics es concreta en què i com s'origina el valor. Adam Smith i David Ricardo formulen la teoria del valor-treball, que estableix que el valor d'un producte equival a la quantitat de treball que s'hi inverteix. Karl Marx pren com a referència aquesta definició per anar més enllà i incorporar-hi la importància del mercat a l'hora d'establir el valor d'un producte, així, diferencia entre el valor d'ús i el valor de canvi. El valor d'ús és el que s'associa a un bé que té la finalitat de satisfer una necessitat, i el valor de canvi el que té com a finalitat l'intercanvi. La mercaderia – un producte que incorpora treball i és intercanviat al mercat, és a dir, té valor de canvi –, la desposseïció dels mitjans de producció i la concentració del capital són els elements que faran possible sota la teoria del valor de Marx, que el capitalisme es reproduïx en base a l'extracció de la plusvàlua originada pel treball assalariat i la dependència al mercat (Marx, 2007). Marx reconeix que el treball que genera valor de canvi – a diferència del treball útil, el que genera valor d'ús – és una mercaderia més del mercat, i, per tant, també necessita una inversió de mitjans i temps de treball. Així, l'autor reconeix que una part necessària de la producció de valor és la reproducció de la força de treball (Federici, 2018). Aquesta diferència entre producció i reproducció del treball pot ser útil per definir allò que és essencial. No obstant això, Marx es refereix fonamentalment a uns 'mitjans de subsistència'

¹ <https://www.espaizerovuit.com/blog/>

materials, i no a un treball reproductiu a l'esfera domèstica. Així, la teoria del valor de Marx no integra el treball reproductiu domèstic com a element fonamental per la producció de la força de treball, i tampoc, en conseqüència, en la creació de valor i capital (Ezquerria, 2016). El concepte de treball, aleshores, passa a ocupar-se únicament de l'esfera productiva i assalariada.

Des d'aquest punt de partida, no és possible percebre la rellevància del treball reproductiu no remunerat per la creació - a través de l'acumulació primària - i el manteniment del capitalisme (Ezquerria, 2016). Seguint aquest raonament, autors i autores, moltes d'elles des del feminisme, han ampliat els límits de la definició del treball productor de valor, com aquell que també es dona fora de la producció de mercaderies (Ezquerria, 2016): el treball no mercantilitzat i el treball social. La separació fictícia de l'esfera privada i reproductiva subordinada a l'esfera pública, productiva i assalariada és cabdal per entendre la pèrdua de valor del treball reproductiu des d'un punt de vista econòmic (Ezquerria, 2016; Federici 1984) i també perquè aquesta feina s'expliqui a partir del gènere i la institució familiar en un àmbit "fora" del circuit productiu. La *delimitació* d'allò públic i privat en parcel·les independents, tant en la teoria i els discursos econòmics, com en la prioritització de polítiques públiques, és un dels impediments a atribuir valor social al treball reproductiu no remunerat i a fer visibles les condicions en les quals es desenvolupa. Els economistes clàssics integren la divisió sexual del treball com a quelcom atribuïble a la naturalesa dels gèneres (Carrasco, 2005), i no com a fruit de la reorganització de les relacions econòmiques i socials que va tenir lloc a finals del segle XIX i durant les primeres dècades del segle XX (Federici, 2018).

Pel que fa a la situació de les dones en el mercat laboral, la conceptualització de l'economia neoclàssica tampoc permet entendre l'impacte de la divisió sexual del treball domèstic en la capacitat de les dones d'aconseguir una feina remunerada en les mateixes condicions que els homes. L'economia neoclàssica, tanmateix, incorpora teòricament el concepte del treball domèstic a través de la Nova Economia de la Família (NEF), una teoria representada en el seu màxim exponent per Gary Becker³. L'única aproximació al treball reproductiu des del paradigma neoclàssic és a través de l'anàlisi microeconòmica de la NEF, que indaga en les decisions que porten als treballadors i treballadores a participar dels mercats i repartir les hores entre l'esfera mercantil i l'esfera domèstica. El nucli familiar esdevé unitat de consum i producció harmoniosa, on no hi podran existir conflictes d'interessos (Carrasco, 2005) entre qui realitza una feina o l'altra.

Seguint aquesta teoria, en el sí del nucli familiar s'aplica el càlcul racional per part dels membres de la llar, a través de la representació de les preferències del cap familiar⁴ com a figura de dictador benvolent⁵ (Carrasco,

2005). La teoria dels avantatges comparatius, assimilada de la teoria ricardiana del comerç internacional, justifica la divisió sexual del treball a partir de les productivitats marginals generades per l'especialització. Aquesta és la principal explicació de l'economia neoclàssica pel repartiment de les tasques productives i de cures. Així es legitima o bé que les dones no acudeixin al mercat laboral, o bé que ho facin a canvi d'un salari més baix, ja que prèviament estaven fent aquestes tasques sense cap retribució.

Els arguments sobre les capacitats i l'especialització cauen pel seu propi pes si s'observen les taxes educatives per nivell d'estudis i per gènere: per totes les edats, elles tenen una taxa més alta de formació superior (per tant, d'especialització) i la tendència de les dones en diversificar la seva formació professional no para d'augmentar. Així, l'aportació de l'economia neoclàssica és insuficient per entendre el sistema de relacions laborals, a més que perpetua els estereotips i les desigualtats de gènere.

2.2. LES CONDICIONS DEL TREBALL REPRODUCTIU MERCANTILITZAT

L'economia neoclàssica es focalitza en l'anàlisi marginal de l'oferta i la demanda com a elements reguladors del preu i la quantitat de treball realitzat. Així, d'una banda, oculta el procés social de valoració i reconeixement del treball, i de l'altra se serveix de la dicotomia esfera pública/privada per donar valor exclusivament a les activitats de l'esfera estadísticament visible, la pública (Sarasúa i Gálvez, 2004). La suposada neutralitat del mercat laboral es posa en qüestió pel fet de no tenir en compte què succeeix a l'àmbit domèstic, ni per extensió a les relacions socials que s'hi reproduïxen i que també s'estenen a les esferes mercantils, en les quals hi juguen un paper primordial la divisió sexual del treball i les relacions racistes i colonials (Ezquerria, 2016; Carrasco, 2005).

L'anàlisi de l'oferta i la demanda ni la perspectiva neutral al gènere de la NEF, no permeten explicar la precarietat estructural que caracteritza les feines reproductives formals i informals: alta temporalitat, més contractes verbals, més informalitat dins el "món formal" -moltes vegades a causa d'una situació administrativa irregular deguda a les polítiques restrictives d'entrada de persones migrades als països del nord global-, més treball a temps parcial, més empreses multiservei, més ETTs i salaris més baixos. Sarasúa i Gálvez (2004) aborden els factors que lliguen el treball històricament fet per dones a l'esfera domèstica i que, en conseqüència, condicionen les condicions del treball reproductiu mercantilitzat; ho analitzen a nivell d'ingressos, però també tenint en compte quines noves formes d'organització i model productiu les caracteritzen (externalitzacions, subcontractacions, ETTs, empreses multi-

² Alguns exemples: Silvia Federici, Ronald M. Glassman, Maria Mies, entre d'altres.

³ Gary Becker desenvolupa la teoria del capital humà, pel qual rebrà un Premi de Ciències Econòmiques en memòria d'Alfred Nobel atorgat pel Banc de Suècia l'any 1992 "per haver ampliat l'àmbit d'anàlisi microeconòmic a una àmplia gamma de comportaments i interaccions humanes, inclòs el comportament no mercantil".

⁴ No es poden conjugar els interessos degut a la teoria d'incompatibilitat d'Arrow.

⁵ La figura del dictador benvolent dintre de l'economia neoclàssica, representa aquella persona que guarda l'autoritat final per la presa de decisions per qualsevol afer, al qual se li delega per la seva personalitat, coneixement o experiència (que aplicarà en l'ús racional) pel benefici d'una comunitat o família.

servei...), per tant, des d'aquest prisma el gènere és una variable clau. A més, alguns dels factors que estudien són de *demanda*, cosa que desmunta el suposat accés igualitari a l'esfera mercantil i posa de manifest la ideologia del mercat.

Els *factores de demanda* són aquells que provenen de la part del mercat laboral de *qui demana* treballadors i treballadores per desenvolupar activitats econòmiques. Simplificant, serien els factors que provenen de les *empreses*. La principal font de segregació laboral es basa en una demanda laboral esbiaixada amb fortes preferències laborals discriminatòries (que ens expliquen la divisió significativa per sector i per feines dins de cada sector). La persistència dels estereotips de gènere - arrelats al mercat per processos històrics que s'inicien amb el capitalisme (Federici, 2010)- sobre la capacitació i els atributs personals (competitivitat/cooperació, assertivitat/diplomàcia...), l'assimilació de les cures dins del concepte de feminitat, la construcció social del concepte de *qualificació*, la mirada androcèntrica a la productivitat, la supeditació d'allò productiu sobre allò reproductiu, el tracte de la dona treballadora com la "dona anòmala" i la persistent idea de la complementarietat del salari femení, etc. dibuixen un escenari diferent per a les feines enteses com a feines de cura (biològiques, emocionals i psicològiques) i les que no. Tots aquests processos són el que porta a aquestes feines a tenir major precarització, pitjor retribució, major inestabilitat i majors riscos laborals.

Aquestes feines es caracteritzen per una alta feminització i per un elevat número de dones migrants, segons dades de la Encuesta de Población Activa (EPA) l'any 2017 el 63,1% de les treballadores domèstiques a Espanya eren dones migrades (Gorfinkiel i Martínez-Buján, 2018). És per això que és imprescindible analitzar les característiques del treball de cures des d'una perspectiva que inclogui no només la divisió sexual del treball i de gènere, sinó també la mirada colonial per poder entendre els processos històrics que expliquen les condicions laborals actuals i per contrarestar la illusió dels mercats eficients i no discriminatoris.

2.3. RELACIONS INDUSTRIALS I SALARIS A LES OCUPACIONS ESSENCIALS

L'economia es pot beneficiar d'un diàleg amb la sociologia del treball per estudiar l'impacte de les relacions industrials en els salaris i les condicions laborals. Dins de l'economia hi ha l'acord que els sindicats tenen un efecte positiu en els salaris, i que la densitat sindical explica diferències salarials (Card, 1996). A més, històricament el moviment obrer organitzat ha sigut responsable d'aconseguir els drets laborals bàsics com la jornada de vuit hores. Ja que en gran mesura els interessos dels empresaris i les persones treballadores estan contraposats, no només en termes de salaris, sinó també en l'organització espacial o temporal del treball. El relatiu poder de negociació del treball explica les condicions laborals. Aleshores, la baixa participació sindical en les feines reproductives i en el treball al camp, i la seva menor capacitat de negociació en aquests sectors, explica en part els baixos salaris, la inseguretat i els horaris

atípics. Aquí, hi juga un paper fonamental l'eix de desigualtat racial, perquè els i les migrants pateixen més vulnerabilitat legal i menor inserció institucional.

No obstant això, recentment hem vist un creixement en la lluita sindical del sector de les cures. Aquesta lluita ha començat a posar en el debat públic l'indiscutible contrasentit entre la centralitat dels treballs bàsics per la reproducció social – essencials i amb encara més protagonisme públic després de la crisi pandèmica – i la deriva neoliberal que prenen els treballs: com s'organitzen i en quines condicions es desenvolupen. Les Kellys (Associació Espanyola de Cambreres de pis), Sindillar (Sindicat independent de Treballadores de la Llar i les Cures), el sindicat SAD de Cuidadores Municipals (Sindicat d'Atenció Domiciliària), el Sindicat de Mares en la Diversitat Funcional, entre altres organitzacions, pressionen per una millora en les seves condicions laborals davant els empresaris que busquen abaratir els costos del treball.

D'altra banda, al camp la presència i acció sindical ha disminuït per diverses causes. La flexibilització contractual ha donat lloc a una major temporalitat i estacionalitat. Això dificulta la negociació col·lectiva perquè els/les empresaris/àries canvien constantment les seves plantilles i fan que els/as treballadors/as hagin d'enllaçar diferents contractes al llarg de l'any. Això s'ha vist intensificat pel creixement de les ETTs, que ha augmentat la complexitat dels procediments legals per a denunciar irregularitats en el pagament o condicions laborals i ha facilitat els acomiadaments i les noves contractacions. Aquesta dinàmica afecta de manera especialment negativa als i les treballadores migrants, que representen el 36% dels peons agraris, forestals i de pesca (taula 1), ja que tenen majors dificultats per a sindicar-se degut a les diferències lingüístiques i al seu estatus legal. Molts d'ells es troben en una situació de vulnerabilitat per la seva condició irregular o el seu incomplet estatus de ciutadania. Abunden els permisos de treball temporals, i la seva renovació dels papers de ciutadania depèn de si es té treball. La vulnerabilitat econòmica i legal sota la qual les persones migrants arriben a Espanya afavoreixen que acabin ocupant llocs de feina temporals en l'agricultura per la seva falta de qualificació i coneixement de l'idioma i per la possibilitat de treballar irregularment fins que aconseguen el permís de residència. Alhora, estan disposats/des a cobrar salaris menors que els/les treballadors/es nacionals perquè són més alts que els dels seus països d'origen. La vulnerabilitat de la mà d'obra migrant facilita que es donin situacions d'infrahabitatge i amuntegament a la llar, així com irregularitats en l'àmbit laboral: hores no pagades o jornades més llargues que les legals, per exemple. A més, això també causa que els/les treballadors/es no es beneficiïn dels avantatges de les principals eines de distribució de la riquesa, com ara, subsidis a la desocupació, baixa per malaltia o accident.

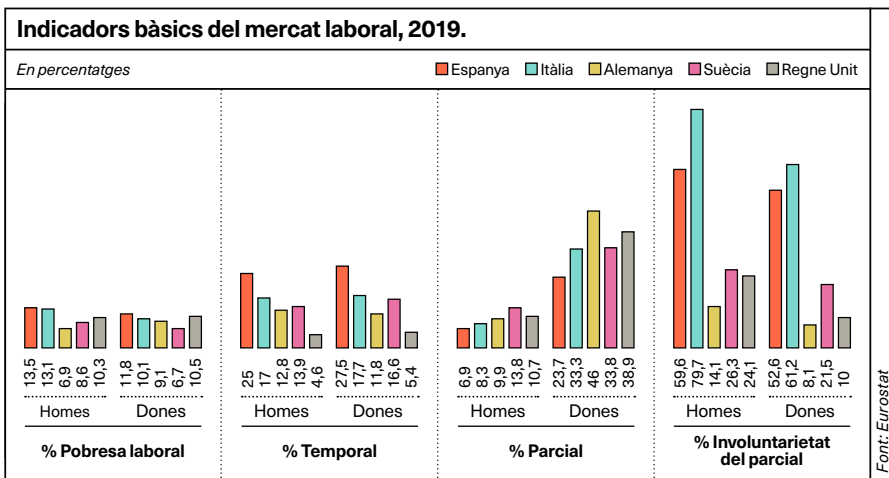
3. ESSENCIALS, PERÒ PRECÀRIES: CONDICIONS LABORALS DE LES FEINES DE CURES ESSENCIALS

Diversos estudis acadèmics han intentat visibilitzar i explicar les condicions del treball essencial. Walke (2021) mostra que els salaris de les ocupacions essencials cauen respecte als de les ocupacions no essencials des dels anys 80. L'autor argumenta que això es deu a la diferència en els nivells de cobertura sindical. No obstant això, Folbre i Smith (2021) mostren que les ocupacions essencials de cures també van rebre un salari menor que altres ocupacions essencials durant la pandèmia. Aquesta és una problemàtica freqüent, ja que en general, les ocupacions que inclouen tasques de cures perceben salaris relativament més baixos que altres feines (Barron, 2013). Més enllà dels salaris, l'enquesta de població activa mostra que les feines essencials pateixen de manera desproporcionada els mals endèmics del mercat laboral espanyol: temporalitat, parcialitat involuntària (subocupació) i pobresa laboral. Aquests tres factors representen en bona part la precarietat, malgrat que aquesta sigui una condició més àmplia i difícil de mesurar.

Si el comparem amb la Unió Europea, l'estat espanyol presenta una de les pitjors taxes en aquests tres àmbits (gràfic 1). Aquests indicadors només són superats per Grècia i, en alguns casos, per Itàlia. Com a causes considerem, d'una banda, un model productiu que concentra la creació d'ocupació en activitats del sector serveis, d'anomenada baixa qualificació i d'escàs valor afegit. D'altra banda, les reformes laborals implementades al país des dels anys 80 que han intentat combatre les elevades taxes de desocupació a través de la desregulació, facilitant així la contractació temporal i parcial i reduint la qualitat i protecció per a tots els tipus de contractes (Aguirregabiria i Alonso-Borrego, 2014). Com a resultat podem observar que, malgrat la recuperació de l'economia i l'augment de l'ocupació des del 2013, aquesta ha estat en la seva majoria temporal, amb contractes cada vegada més curts, elevades taxes de parcialitat involuntària i un preocupant creixement de la pobresa laboral (Felgueroso et al. 2018). No obstant això, aquests indicadors de precarietat no afecten per igual a totes les categories laborals. Si mirem les dades desglossades per ocupació, veiem que la temporalitat, la parcialitat involuntària i la pobresa laboral es concentren en professions de baixa qualificació, malgrat que hagin estat considerades oficialment "essencials" durant la pandèmia (taula 1).

En primer lloc, la temporalitat és un mal estructural de l'estructura productiva espanyola des de la liberalització del mercat laboral durant els anys 80. L'aposta per aquest model volia facilitar la creació d'ocupació, però ha consolidat una cultura de la temporalitat que atrapa els treballadors en contractes molt curts i sovint encadenats. Recentment, la taxa de temporalitat ha ascendit d'un 22,8 en el quart trimestre de 2012 a un 26,1 en el mateix trimestre de 2019 (gràfic 1). Aquestes taxes són menors a Catalunya (un 21,2% segons l'INE l'any 2019). Els contractes temporals ofereixen condicions molt desiguals en relació a la qualitat de l'ocupació i el salari: no proporcionen augments salarials per antiguitat i impedeixen que els treballadors negociïn les seves condicions laborals, degut a la inseguretat laboral o als acomiadaments. Per tant, la facilitat per a contractar i acomiadar treballadors mitjançant els contractes temporals els priva de tota una sèrie de drets laborals bàsics. Les reformes laborals que van succeir a la crisi de 2008, aparentment preocupades per la desigualtat entre contractes temporals i fixos i per l'elevada temporalitat, van reduir la protecció i l'estabilitat salarial dels treballadors indefinits. No obstant això, el resultat és un doble fracàs. D'una banda, la major part de l'ocupació creada ha estat temporal i, a més, s'ha reduït la durada mitjana d'aquests contractes (Aguirregabiria i Alonso-Borrego, 2014). D'altra banda, aquestes reformes han propiciat una caiguda dels salaris i han desregulat i empitjorat les condicions laborals dels treballadors fixos (Muñoz-de-Bustillo i Esteve, 2017). Com podem observar, moltes de les ocupacions incloses en la llista de treballs essencials pateixen taxes de temporalitat molt altes, que arriben fins al 70% entre els peons agraris, forestals i pesquers (taula 1).

En segon lloc, la subocupació és un creixent problema en el context espanyol. Malgrat presentar menors xifres d'ocupació parcial que la resta d'Europa, la proporció és rellevant entre les dones, una d'entre cada quatre

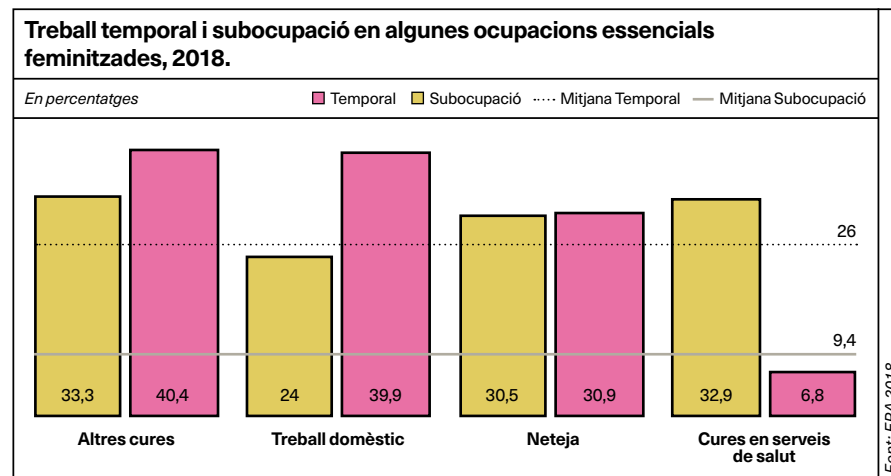

▲ Gràfic 1.

té aquest tipus de contracte (gràfic 1), de les quals la meitat el fa de manera involuntària. Malgrat això, la taxa espanyola és de 50,9% i cau a un 38,3% a Catalunya (INE, Idescat). El fet que una persona estigui contractada per menys hores de les que desitja s'anomena subocupació. L'ocupació parcial a Espanya és, en general, de baixa qualitat i ancora als treballadors a horaris laborals molt irregulars i atípics. La reforma laboral de 2012 també va desregular l'ús del contracte parcial, permetent als ocupadors sol·licitar "hores complementàries" que poden augmentar el temps de treball fins a pràcticament el d'una jornada completa. Com a resultat, les persones sota contractes parcials tenen un control escàs sobre el temps que treballen i els horaris que fan, la qual cosa implica enormes problemes, per exemple, per a la conciliació de responsabilitats laborals i familiars (Maestripieri i Leon, 2019). L'elevadíssima taxa de subocupació en el treball parcial apunta cap a un ús d'aquest tipus de contracte que busca reduir els costos laborals, ja que permet als empresaris ajustar la mà d'obra a la demanda. És a dir, que els empresaris poden utilitzar aquest tipus de contracte per a decidir quant i quan treballen els seus empleats segons el que més els convingui. Com podem observar, la parcialitat involuntària és un problema que afecta en major mesura les dones i que és molt present en

Ocupació	Actors		Condicions	
	Dones	Migrants	Temporalitat	Subocupació
Dependents a botigues i magatzems	72,2	9,9	22,1	51,7
Caixeres i taquillers	80,9	6,5	29,7	40,7
Treballadores de cures a persones en serveis de salut	82,6	3,2	32,9	43,5
Altres treballs de cures a les persones	93,5	16,8	33,3	67,7
Treballadores de cures a persones en serveis de salut	71,2	4,7	26,6	67,7
Empleades domèstiques	99,2	48,4	24,0	64,9
Altre personal de neteja	84,8	18,7	30,5	71,2

▲ Taula 1: Actors i condicions d'ocupacions essencials feminitzades. Font: EPA, INE.

▲ Gràfic 2. Mitjanes a escala estatal de totes les ocupacions. La subocupació és el percentatge de les treballadores a temps parcial que estan contractades per menys hores de les que desitjarien treballar.

ocupacions essencials com els treballs de cures a les persones dependents, les feines de neteja i el treball domèstic, aquelles que de per si són altament feminitzades (taula 1).

En tercer lloc, aquestes feines essencials també pateixen desproporcionadament pobresa laboral. La pobresa laboral ha augmentat de forma preocupant a Espanya en l'última dècada, ascendint d'un 10,8% l'any 2012 a un 12,8% el 2019. Un valor per sobre de la mitjana de la Unió Europea, que es situa actualment en un 9,2% (Eurostat). L'Institut d'Estadística Europeu proporciona resultats individualitzats que, ajustats a la composició de la llar, defineixen un treballador 'pobre' quan els seus ingressos se situen per sota del 60% del salari mitjà. Aquest creixement de la pobresa laboral revela l'efecte de la desregulació, del predomini de les ETTs i de les caigudes en la cobertura de la negociació col·lectiva (Banyuls i Recio, 2017). La pobresa laboral està determinada pels ingressos, que es poden veure afectats per dos factors: la retribució salarial i el temps treballat. Per això, treballar en un contracte a temps parcial determina de manera rellevant la pobresa laboral, no només perquè redueix les hores treballades, sinó també perquè s'associa a salaris més baixos. En conseqüència, els treballs essencials amb taxes de temporalitat i subocupació més altes es veuen també més afectats per la pobresa laboral.

La taula 1 ofereix una radiografia d'algunes ocupacions que, malgrat que s'han revelat com a essencials durant la pandèmia, experimenten una elevada precarietat. Com podem observar, aquestes tasques són sovint feminitzades i/o fetes per persones migrades, i pateixen d'alts nivells de temporalitat i de parcialitat involuntària. Gairebé la meitat de les treballadores domèstiques són migrades segons les xifres oficials, que no tenen en compte l'elevada informalitat del sector. Aquestes treballadores s'enfronten a diverses situacions de vulnerabilitat, com el fet d'encadenar diferents jornades parcials, les qüestions legals relatives a la ciutadania i la baixa remuneració. Les treba-

lladores interines, que habiten a la llar dels seus ocupadors, desenvolupen una dependència encara major i viuen les situacions més fràgils.

La neteja és un sector de molt elevada precarietat i baixos salaris, amb unes condicions que no reflecteixen la seva essencialitat. Sota la categoria d'altres cures trobem, per exemple, les treballadores de les residències de gent gran, que van estar en la primera línia durant la pandèmia. La subocupació, els baixos salaris, la inseguretat i altres condicions laborals menys visibles com les hores extres no pagades fa que aquestes treballadores intentin abandonar el sector si en tenen l'oportunitat. Això implica un problema estructural de provisió del servei de cures en el si dels nostres sistemes d'atenció a les necessitats de la gent gran i, també, penalitzacions salarials importants al sector per no obtenir els beneficis de l'antiguitat laboral. Fins i tot les ocupacions de cures en serveis de salut, d'elevada qualificació, pateixen horaris irregulars i una elevada taxa de contractes temporals, més que la mitjana espanyola, ja de per si molt gran. D'altra banda, el treball agrari de baixa qualificació presenta elevades taxes de treballadors migrants -sense comptabilitzar l'economia submergida- i mostra taxes rècord de temporalitat.

En definitiva, el nostre mercat laboral, de per si precari, ofereix les pitjors condicions a moltes de les ocupacions que podem considerar com a essencials per a la reproducció social. Particularment, observem que les condicions no només responen a la funció social o a l'escassetat, sinó també a l'actor que la duu a terme i, així, professions feminitzades i racialitzades són sovint precàries.

4. POLÍTIQUES PÚBLIQUES PER A MILLORAR LES CONDICIONS I EL VALOR DEL TREBALL ESSENCIAL

Els altres dos informes d'aquesta sèrie proposen polítiques públiques per a confrontar els reptes del treball de cures no remunerat i del treball agrari⁶. En aquesta secció, elaborem quatre propostes per a combatre la baixa remuneració i la inseguretat de les feines essencials de cures remunerades, com per exemple el treball domèstic, de neteja i de cura a les persones. Com hem vist, aquestes ocupacions pateixen particularment d'elevades taxes de contractes temporals i parcials involuntaris, la qual cosa incrementa el seu risc de pobresa laboral. A més, es troben en els nivells més baixos de remuneració salarial i sovint s'hi cobra el salari mínim. En part, la baixa remuneració es deu a l'escassa parti-

cipació sindical i a la freqüent externalització i presència d'ETTs. És per això que proposem continuar amb la pujada del salari mínim, promocionar bones condicions i salaris a través de la regulació de les externalitzacions i l'expansió del sector públic i augmentar el poder de la negociació col·lectiva per mitjà del conveni col·lectiu. De manera més específica, algunes ocupacions essencials feminitzades de baixa qualificació pateixen una situació de discriminació a la seguretat social en termes de baixes i accés a l'atur. Proposem també introduir els canvis legals necessaris per a revertir aquesta discriminació.

Polítiques públiques per a millorar les condicions de les feines de cures remunerades	
1	Augmentar el salari mínim al 60% del salari mitjà per a reduir la pobresa.
2	Expandir la contractació pública i introduir criteris socials en les contractacions del sector públic.
3	Estendre l'aplicació dels convenis col·lectius més enllà dels salaris i regular les externalitzacions.
4	Reformar la seguretat social per a garantir l'accés a l'atur de les treballadores de la llar i introduir les malalties feminitzades al quadre de malalties professionals.

▲ Taula 2.

4.1. AUGMENT DEL SALARI MÍNIM

El salari mínim és una eina molt potent per a reduir la desigualtat salarial, millorar les condicions de les feines més empobrides i reduir la pobresa laboral (Dube, 2019a). A Espanya, només un 6% de les dones i un 4.5% dels homes treballadors reben el salari mínim, però els salaris de la majoria d'ocupacions hi estan subjectes (Eurofound, 2021). Segons un informe d'Eurofound (2021), la Fundació Europea per a la Millora de les Condicions de Vida i de Treball, un 15% de les persones que cobraven el salari mínim l'any 2020 patien privació material. Aquesta dada mostra que el salari mínim establert és insuficient per a garantir uns estàndards de vida mínims a les persones treballadores. L'any 2021, el govern de coalició PSOE-UP va pujar el salari mínim a 13.510€ l'any (965€ en 14 pagues). Però, malgrat això, continua lluny d'arribar al 60% del salari mitjà, 1.050€ en 14 pagues. Aquesta és la xifra que nosaltres defensem, ja que el 60% del salari mitjà és el llindar que determina a escala individual el risc de pobresa. També és la que recomana la carta social Europea⁷, i forma part de l'acord del govern central amb els sindicats de cara l'any 2023⁸. Augmentar l'SMI al 60% del salari mitjà és una manera efectiva de reduir la

⁷ [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/659294/EPRS_BRI\(2020\)659294_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/659294/EPRS_BRI(2020)659294_EN.pdf)

⁸ <https://www.lamoncloa.gob.es/serviciosdeprensa/notasprensa/trabajos14/Paginas/2021/160921-salariominimo.aspx>

⁶ www.espaizerovuit.com/blog

pobresa i protegir les condicions materials de les ocupacions més vulnerables i amb escassetat de convenis col·lectius, com és el cas de les ocupacions de cures feminitzades.

L'evidència empírica dels últims 30 anys de recerca en economia mostra que les pujades del salari mínim principalment augmenten els ingressos de les treballadores amb menor salari i, molt important, que no destrueixen ocupació (Dube, 2019b). Això es deu principalment a que els empresaris són monopsonistes, és a dir, tenen poder de mercat sobre les seves treballadores i, per tant, la capacitat d'imposar salaris baixos i males condicions laborals si la llei no les protegeix. Dit d'una altra manera, i en contra del que diu la patronal, l'anàlisi de dades ens mostra que augmentos futurs del salari mínim reduirien la desigualtat i no augmentarien l'atur.

Un altre exemple recent d'aquest tipus d'investigacions és l'estudi de Cengiz et al. (2019). Els autors se centren en aquelles feines situades a la part baixa de la distribució salarial als Estats Units i troben que les pujades del salari mínim durant els últims 30 anys no han tingut un impacte significatiu sobre l'ocupació. Fins i tot, el premi Nobel d'economia d'enguany ha estat atorgat a David Card, que va estudiar els efectes de la pujada del salari mínim en cadenes de menjar ràpid i va concloure que no s'hi havia reduït l'ocupació (Card & Krueger, 1996).

Les ocupacions essencials de cures es troben precisament a la capa més baixa de l'estructura salarial i mostren, per tant, un marge ampli de millora dels seus salaris, particularment degut a la seva condició d'essencialitat i irremplaçabilitat. Així doncs, com que en general els canvis en el salari mínim no tenen grans efectes en l'ocupació, la pujada al 60% del salari mitjà sí que pot tenir un efecte positiu en la dignitat i les vides de les treballadores de les feines de cures de baixa qualificació.

4.2. CONDICIONALITAT SOCIAL I MÉS CONTRACTACIÓ PÚBLICA AL SECTOR DE LES CURES

Gran part del sector de les cures i la neteja és pública o està externalitzada. És per això que l'estat pot modificar directament les condicions laborals d'aquests sectors, ja sigui aplicant la condicionalitat social a la contractació pública o bé per mitjà de la remunicipalització, renacionalització o expansió del sector públic.

En primer lloc, molts dels serveis de cures i atenció a les persones són finançats per l'estat a través de contractacions externes. A més, les administracions públiques són clients importants de sectors com la neteja o l'atenció domiciliària. Sovint, el preu és el criteri més rellevant de l'administració pública per les contractacions externes. En un sector on els costos laborals són una part considerable de la despesa total, això força a la baixa els salaris de les persones que hi treballen (Banyuls i Recio, 2017).

L'estat té l'oportunitat d'establir una sèrie de criteris socials a

l'hora de contractar empreses externes. La condicionalitat social és una pràctica freqüent en el mercat i molts inversors apliquen els criteris de "responsabilitat ambiental, social i de govern" (ESG) per avaluar l'impacte social i ecològic de les pràctiques empresarials. El problema són, per una banda, que són també actors privats qui avalua i certifica aquestes pràctiques i, per altra, que els criteris a vegades són ambigus o tenen poca aplicació. L'estat compta amb la legitimitat democràtica per elaborar els seus propis criteris i amb els instruments per a avaluar-los mitjançant la inspecció laboral. Proposem que l'obligació de fer hores extra sense previ avís, les hores extra no pagades, els horaris irregulars, la discriminació laboral de gènere o per altres causes i l'ús injustificat de la contractació temporal es considerin pràctiques d'abús empresarial. Examinar les pràctiques laborals de les empreses hauria de ser una part intrínseca del model de contractació extern de l'administració pública.

En segon lloc, l'estat està en posició d'oferir millors condicions laborals a les persones treballadores que el sector privat. Durant els anys d'hegemonia de la teoria del "New Public Management", moltes activitats i serveis van ser externalitzades amb l'argument que el sector públic era ineficient, lent i burocràtic. No obstant això, les externalitzacions es justifiquen molt sovint per una caiguda de la qualitat del servei públic que es deu al mateix temps a retallades en el seu finançament. En contra d'aquesta perspectiva, moltes veus argumenten que el sector públic proporciona millors serveis a la ciutadania perquè es guia per criteris diferents del benefici privat a curt termini, com ara fer efectius els drets socials. Avui es fa evident que les externalitzacions molt sovint impliquen costos més elevats, un servei de menys qualitat i, sobretot, unes condicions laborals més precàries i empobrides que l'oferta pública dels mateixos serveis. Precisament, és innegable que la temporalitat, la subocupació i els horaris irregulars i infreqüents de les persones que treballen en els sectors de cures i atenció a les persones fa més difícil la seva pràctica i redueix així la qualitat del servei. Existeixen estudis que ho demostren per als casos de les residències de gent gran i també de les escoles bressol a Catalunya i Espanya (León et al., 2019; Palomera, 2020). Per tant, remunicipalitzar i renacionalitzar, així com expandir el sector públic en el sector de les cures, pot millorar les condicions laborals de les persones que treballen en aquestes feines essencials. I encara més, és important tornar a millorar la qualitat del treball al sector públic i elevar els salaris del sector. En els últims anys hi ha hagut un increment injustificat del nombre d'interins i temporals, així com una paralització de les pujades salarials. Per exemple, al sector de les residències, els salaris han estat congelats des de la crisi de 2008. És responsabilitat de l'estat reconsiderar el valor de les cures a la nostra societat oferint bones condicions i salaris.

4.3. CONVENIS COL·LECTIUS

Moltes ocupacions essencials de cures compten amb baixa participació sindical i una alta vulnerabilitat. Particularment, les externalitzacions al sector privat i l'àmplia presència d'ETTs dificulta la negociació col·lectiva. És per això que les

persones que treballen al sector pateixen un greu desequilibri de forces en les relacions industrials. Amb l'objectiu d'ampliar la cobertura de la lluita sindical cap a aquests sectors, és recomanable promocionar els convenis col·lectius. Això es pot traduir en dues mesures concretes: prioritzar el conveni col·lectiu al d'empresa, més enllà dels salaris, i aplicar de manera efectiva els convenis a les empreses subcontractades.

La reforma laboral aprovada el desembre de 2021 va tornar a donar prioritats a l'aplicació del conveni sectorial en matèria salarial. Encara que els salaris constitueixin una dimensió important de la vulnerabilitat del sector, la resta d'elements de la relació laboral es continuen regulant per convenis d'empresa. Això inclou diversos aspectes de les condicions laborals, com ara les hores extra i el seu pagament, un camp on es cometen abusos laborals freqüents en el sector de les cures⁹. Aleshores, prioritzar els convenis col·lectius en aquestes matèries i, també, augmentar la inspecció laboral, pot fer més fàcil aproximar-se a unes condicions laborals dignes per a les treballadores essencials de les cures.

D'altra banda, moltes ocupacions essencials de cures, particularment en el sector de la neteja, estan fortament externalitzades. A falta d'una regulació exhaustiva de les externalitzacions i de la modalitat de funcionament de les ETTs, és útil fer efectius els convenis col·lectius del sector on es treballa i no aquells del sector de l'empresa subcontractada. Per exemple, aquest és el cas de 'les Kellys'¹⁰. Les persones que treballen als hotels estan vinculades al conveni de l'hostaleria, però les cambreres de pis (les Kellys), estan vinculades al conveni de la neteja perquè estan externalitzades, fet que comporta pitjors condicions laborals.

4.4. REFORMES DE LA SEGURETAT SOCIAL

Proposem dur a terme dues reformes de la Seguretat Social per tal de solucionar la discriminació que pateixen algunes ocupacions essencials feminitzades: incloure les malalties feminitzades en el quadre de malalties professionals i garantir l'accés a l'atur per a les treballadores de la llar.

En primer lloc, moltes feines essencials feminitzades generen malalties professionals no reconegudes. Com a conseqüència, moltes treballadores no poden accedir a les baixes o que, si hi accedeixen, no reben la prestació econòmica corresponent. Segons el Col·lectiu Ronda¹¹, un 20% de les baixes considerades com causa de malalties comunes són, realment, causades per la feina i la major part d'aquests casos els pateixen dones. Els exemples més destacats són la síndrome del túnel carpià i els riscos psicosocials en general. El motiu d'aquesta discriminació és que el quadre de malalties professionals

no inclou aquestes afeccions feminitzades. Aquest fet genera un accés desigual d'homes i dones a les baixes laborals, cosa que augmenta la bretxa de gènere en la pensió. Per tant, proposem ampliar el quadre de malalties professionals i incloure-hi aquest tipus de malalties pròpies de les tasques essencials feminitzades considerades de baixa qualificació.

En segon lloc, les treballadores de la llar no cotitzen a l'atur i, per tant, no tenen accés a la prestació per desocupació. Aquesta és una discriminació derivada del règim especial de la Seguretat Social que regeix aquestes feines. Proposem solucionar aquesta problemàtica el més aviat possible i incloure el dret a l'atur per aquestes treballadores. A més, hi ha suport institucional per a fer-lo: forma part del conveni 189 de la OIT i Espanya s'ha compromès a complir-lo i implementar canvis amb l'objectiu de dignificar aquestes feines.

5. CONCLUSIÓ

La pandèmia va obligar al govern a paraitzar l'economia, amb l'excepció d'unes activitats essencials i irremplaçables. L'obligació sense precedents d'haver de diferenciar entre activitats essencials i no essencials ha generat un moment de reflexió sobre el valor que tenen les diferents feines, qui les fa i sota quines condicions. Aquest moment té rellevància teòrica, ja que és problemàtic per les teories del valor del treball de l'economia clàssica, neoclàssica o marxista. Partint de l'economia feminista, argumentem que el treball essencial és aquell que assegura la reproducció social, és a dir, les condicions materials que garanteixen la continuïtat de les vides humanes i dels seus sistemes econòmics i socials.

No és necessari elaborar una llista que distingeixi entre quines serien les activitats essencials i no essencials. A partir d'aquest marc, podem argumentar, directament, que les feines de cures remunerades i no remunerades, així com el treball agrari, són treball essencial. En aquests tres casos, existeix una contradicció rellevant entre la seva condició d'essencialitat i irremplaçabilitat i el seu reconeixement social, retribució econòmica i condicions laborals¹². Especialment, el treball de cures, fet majoritàriament per dones a la llar, roman invisibilitzat i exclòs del debat oficial sobre el treball essencial.

En aquest informe, hem mostrat que un seguit de feines de cures, dins de la definició oficial de l'estat, pateixen baixos salaris i altes taxes de temporalitat, parcialitat i pobresa laboral. Existeixen múltiples factors que expliquen aquesta situació i que van molt més enllà dels factors de demanda i oferta que articulen l'enfoc de l'economia ortodoxa cap al valor del treball: concepcions socials sobre "les feines de dones", la major vulnerabilitat de dones i migrants, molt presents en aquestes ocupacions, el baix poder de negocia-

⁹ <https://www.europapress.es/economia/laboral-00346/noticia-mitad-trabajadores-realiza-horas-extra-no-estan-controladas-pagadas-infojobs-20210727114802.html>

¹⁰ <https://ctxt.es/es/20211201/Politica/38247/Nuria-Alabao-Ernest-Canada-reforma-laboral-precariudad-kellys-convenio.htm>

¹¹ <https://directa.cat/quan-ser-dona-suposa-un-greuge-afegit/>

¹² El treball agrari i el treball no remunerat son analitzats als informes disponibles a: www.espaizerovuit.com/blog

ció col·lectiva, l'abús dels contractes temporals i parcials i les seves condicions legals i un salari mínim insuficient, entre altres.

La gran contradicció entre l'essencialitat de les tasques de cures remunerades i les seves condicions laborals ens hauria de moure, com a societat, a plantejar canvis paradigmàtics. Mentrestant, per millorar aquesta situació a curt termini, proposem quatre mesures. En primer lloc, una pujada del salari mínim al 60% del salari mitjà per reduir la privació material severa de les feines amb remuneracions més baixes, particularment d'aquelles amb poca presència sindical. En segon lloc, aplicar condicionalitat social als criteris de l'administració pública per a contractar empreses o, directament, expandir la contractació pública en sectors com les cures i l'atenció a les persones o la neteja, això pot millorar de manera rellevant les condicions laborals en aquests sectors. En tercer lloc, prioritzar els convenis sectorials més enllà dels salaris i fer-los efectius a les empreses subcontractades. Finalment, reformar la seguretat social per a garantir cobertura a les malalties feminitzades i accés a l'atur per a les treballadores de la llar.

REFERÈNCIES

- Aguirregabiria, V., & Alonso-Borrego, C. (2014), 'Labor contracts and flexibility: Evidence from a labor market reform in Spain'. *Economic Inquiry*, 52(2), 930-957.
- Banyuls, J. & Recio, A. (2017) Pobreza Laboral en España: Causas y Alternativas Políticas, *Anuario IET de Trabajo y Relaciones Laborales*. doi: 10.5565/rev/aiet.59.
- Bhattacharya, T. (2017). 'Social reproduction theory: Remapping class, recentring oppression'. Pluto Press.
- BOE 87 (2020). Real Decreto-ley 10/2020, de 29 de marzo, por el que se regula un permiso retribuido recuperable para las personas trabajadoras por cuenta ajena que no presten servicios esenciales, con el fin de reducir la movilidad de la población en el contexto de la lucha contra el COVID-19.
- Card, D. (1996). The effect of unions on the structure of wages: A longitudinal analysis. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 957-979.
- Carrasco, C. (2014) 'La economía feminista: ruptura teórica y propuesta política', in Carrasco, C. (ed.) 'Con Voz Propia'. La Oveja Roja.
- Carrasco, C., Borderías, C. & Torns, T. (2019) 'Introducción: El trabajo de cuidados, antecedentes históricos y debates actuales', en 'El trabajo de cuidados. Historia, teoría y políticas', pp. 13-96.
- Carrasco, Cristina (2005). 'La economía feminista: una apuesta por otra economía'. En María Jesús Vara (Ed.) 'Escritos sobre género y economía'. Madrid: Akal.
- Card, D., & Krueger, A. B. (1993). Minimum wages and employment: A case study of the fast food industry in New Jersey and Pennsylvania. *American Economic Review*. 84(4), pp. 772-93.
- Cengiz, D., Dube, A., Lindner, A., & Zipperer, B. (2019). The effect of minimum wages on low-wage jobs. *The Quarterly Journal of Economics*, 134(3), 1405-1454.
- Dalla Costa, M. & James, S. (1972) 'The Power of Women and the Subversion of the Community', *Falling Wall Press.*, pp. 79-86.
- Díaz, M. & Martínez-Buján, R. (2018) 'Mujeres migrantes y trabajos de cuidados: transformaciones del sector doméstico en España'. *Funcas*.
- Dube, A. (2019a) 'Minimum Wage and the Distribution of Family Income'. *American Economic Journal: Applied Economics*, 11(4), 268-304
- Dube, A (2019b) 'Impacts of minimum wage: review of the international evidence'. *Her Majesty's Treasury* (UK)
- England, P. (1992). *Comparable Worth: Theories and Evidence*. Nova York: Routledge.
- Eurofound (2021), *Minimum wages in 2021: Annual review*, Minimum wages in the EU series, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Ezquerro, S. (2016) 'El pecado original no fue acto de mujer: del marxismo a la economía política feminista', *Revista de Economía Crítica*, 22, pp. 2013-5254.
- Federici, S. & Fortunati, L. (1984) 'Il Grande Calibano: Storia del corpo social ribelle nella prima fase del capital'. Franco Angeli.
- Federici, Silvia (2010). 'Calibán y la bruja. Mujeres, cuerpo y acumulación originaria'. Madrid: Traficantes de sueños.
- Federici, Silvia (2018). 'El patriarcado del salario. Críticas feministas al marxismo' pp. 69-80). Madrid: Traficantes de Sueños.
- Felgueroso, F., García-Pérez, J. I., & Jansen, M. (2018). 'La contratación temporal en España: nuevas tendencias, nuevos retos'. *Papeles de economía española*, (156), 47-61.
- León, M., Ranci, C., Sabatinelli, S., & Ibáñez, Z. (2019). Tensions between quantity and quality in social investment agendas: Working conditions of ECEC teaching staff in Italy and Spain. *Journal of European Social Policy*, 29(4), 564-576.
- Marx, K. (2007) 'El Capital (T. I): Crítica de la Economía Política'. Fondo de Cultura Económica.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review* , 50(4), 370.

Muñoz-de-Bustillo & Esteve (2017), '*The neverending story. Labour market deregulation and the performance of the Spanish labour market*', in Piasna, A., & Myant, M. (eds.) *Myths of employment deregulation*. ETUI, Brussels.

Palomera, David (2020) 'Los problemas de las residencias', *Agenda Pública*. <https://agendapublica.elpais.com/noticia/13637/problemas-residencias>

Pérez Orozco, Amaia (2019). '*Subversión feminista de la economía. Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida*'. *Traficantes de sueños*.

Ruiz Canterio, María Teresa (2021). Las estadísticas sanitarias y la invisibilidad por sexo y de género durante la epidemia de COVID-19. *Gaceta Sanitaria*.

Sarasúa-Gálvez (2003) '*Mujeres y Hombres en los mercados de trabajo ¿Privilegios o eficiencia?*', Publicacions Universitat d'Alacant.

Stevano, S., Ali, R., & Jamieson, M. (2020). Essential for what? A global social reproduction view on the re-organisation of work during the COVID-19 pandemic. *Canadian Journal of Development Studies*, 0(0), 1-22.

